

33. Bir Hami, Bir Şair: Nabi'nin Musahip Mustafa Paşa'ya Yazdığı Şiirleri**Özlem ERCAN¹**

APA: Ercan, Ö. (2023). Bir Hami, Bir Şair: Nabi'nin Musahip Mustafa Paşa'ya Yazdığı Şiirleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö13), 568-584. DOI: 10.29000/rumelide.1379199.

Öz

Sultan IV. Mehmed dönemi (1648-1687) ikinci veziri ve musahibi Musahip Mustafa Paşa (ö. 1685-1686?), aynı zamanda Sultan'ın kız kardeşi Hadice Sultan'ın eşi olup Kamanice Kalesi muhasarasında bulunmuş, kaptanıderya olarak görev yapmış, Mora seraskerliği vazifesinde bulunmuştur. Devlet işlerinde çok da ön planda olmadığı anlaşılan Paşa, sanatkarların ve sanatın hamisi olarak tanınmış; günümüze ulaşan sadece bir şiiri olmasına rağmen hattat, ilim, irfan sahibi ve sanat ehli bir kişi olarak dikkat çekmiştir. Aynı zamanda musahip olması sebebiyle padişahın güvenini kazanmış bir devlet adamı olduğu da aşikârdır. Edebiyat tarihinde ise Nabi ile ilgili kaynaklarda şairin hamisi olarak sıklıkla anılır. Ancak bu tarihî şahısla ilgili kaynaklarda sanat ehli ve Nabi ile ilişkisi konusuna yeterince açıklık getirilmez. Makalenin amacı, kaynaklar ve Nabi'nin şiirleri ışığında bu bağı tespit etmek hem de şairin hamisine yaptığı övgüleri ortaya koymaktır. Makalede Musahip Mustafa Paşa'nın biyografik ve tarihî kaynaklardan yola çıkarak hayatı ve sanatçılarla olan ilişkisine yer verildi. Ayrıca şairden bahseden kaynaklarda ve Nabi'nin *Münşe'at*'ında Paşa'dan ne şekilde söz edildiği saptanarak ikisinin arasındaki bağa dair izler arandı. Sonrasında ise Nabi'nin Paşa için kaleme aldığı bir mesnevi, dört kaside, beş tarih kıtası ve bir müzeyyel gazelden hareketle şairin Paşa'ya yönelik övgüleri üzerinde duruldu. Genellikle bu övgülerin Paşa'nın cömertliği, bağışları ve tabiatı çerçevesinde sınırlı kaldığı, askerî sahada ya da devlet işlerinde geri planda olan Paşa'nın bu yönlerinin methiyelere çok az yansıtıldığı görüldü.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk Şiiri, hamilik, Musahip Mustafa Paşa, Nabi

A Patron, A Poet: Nabi's Poems Written to Musahip Mustafa Pasha**Abstract**

During the reign of Mehmed IV. (1648-1687), the second vizier and companion Musahip Mustafa Pasha (d. 1685-1686?), the wife of Hadice Sultan, the Sultan's sister, was also under the siege of Kamanice Castle, served as the captain of the sea, serasker of the Morea settings in the task. Pasha, who seems not to be at the forefront of state affairs, is known as the patron of craftsmen and art; although there is only one poem that has survived to the present day, he attracted attention as a calligrapher, scholar, and a person of art. At the same time, it is obvious that he was a statesman who gained the trust of the sultan due to his companionship. In the history of literature, he is often referred to as the patron of the poet in the sources about Nabi. However, it cannot be brought to the subject of relations with the people of art and Nabi in the sources related to the people of this date. The aim of the article is to determine this connection in the light of sources and Nabi's poems and to reveal the praises of the poet to his patron. In the article, Musahip Mustafa Pasha's life and his relationship with artists are given, based on biographical and historical sources. In addition, it was determined

¹ Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Bursa, Türkiye), ozlemercan@uludag.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0767-0045 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 04.09.2023- kabul tarihi: 23.10.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1379199]

how the Pasha was mentioned in the sources mentioning the poet and in Nabi's *Münşe'at*, and traces of the bond between the two were sought. Afterwards, the poet's praises for Pasha were emphasized, based on a masnavi written by Nabi for Pasha, four odes, five history continents and a müzeyyel ghazal. It was seen that these praises were generally limited to the generosity, donations and nature of the Pasha, and that these aspects of the Pasha, who was in the background in the military field or in state affairs, were very little reflected in the praises.

Keywords: Classical Turkish Poetry, patronage, Musahip Mustafa Pasha, Nabi

Giriş

Klasik Türk şairinin üretme sürecinin nasıl şekillendiğini anlayabilmek için kuşkusuz hamilik kurumunun işleyişinin iyi kavranması gerekir. Osmanlı'da sadece padişahla sınırlı kalmayan hamilik, saray mensupları ile şairler arasında faaliyetlerini gerçekleştirirken özellikle kaside nazım biçimi çerçevesinde haminin sanatçıya etki ettiği ya da hamî ile şair arasındaki ilişkiyle aynı düzlemde şiirin konusunun şekillendiği görülür. Böylece hamî, mazmunların imkânı dâhilinde hem gerçek hayattaki yeri hem de imgeler dünyasındaki konumu ile şiire konu olur.

Şairlerin eserlerine karşılık bir beklenti içine girdikleri de malumdur. Hamî ve şair açısından değerlendirildiğinde şairin yakınlaşmak istediği iki çevre vardır. İlk padişah ile şehzade, sultan, valide gibi padişah ailesinden olan kişilerle yakınlık kurmak amacı güdülür. Böylece maddî bir gelirden ziyade dolaylı biçimde, herhangi bir makama atanma veya makamın yükseltilmesi şeklinde bir fayda sağlamak mümkündür. (Güler ve Yaşar, 2007: 269) İkinci olarak devletin en üst ve en alt kademelerindeki memur ve görevliler kastedilir ki bunlar sadrazam ve vezirler, beylerbeyleri, şeyhülislam, kazaskerler, kadılar, valiler, uç beyleri vb. şairin yararlanabileceği meslek gruplarıdır. Her ne kadar saray çevresine göre sosyal ve malî yönleri daha düşük seviyede olsa da şair tarafından saraya ulaşmak için bir basamak olarak görülürler. (Güler ve Yaşar, 2007: 273)

Şairlerin hamilere sunduğu eserlerde dile getirdikleri konular; haminin yönetici olarak gücü, yardımseverlik vasfıyla beraber şekillenen cömertliği, savaş meydanlarındaki başarısı, halka karşı adaletli oluşu, sanat ehlini koruyup kollaması, dindarlığı ve dini yayması, yaradılışının güzelliği, zekiliği ve şairliği üzerinde yoğunlaşır. Öte yandan şairin hamiden beklentisi de maddî ve manevî olmak üzere kendisine hamî olması, bağış talebi, bir suç karşılığında bağışlanma isteği, para, ulufe, katiplik, kethüdalık, kadılık, sancak ve makam arzusu şeklinde seyrederek. Hatta şairler, hamilerden özel taleplerde de bulunarak aralarındaki samimiyete dayanarak altın, at, ıydıyye, köle, kürk, saat, ev, arpa gibi isteklerini de iletmişlerdir. (Ulaş, 2017: 80-96) Ancak unutmamak gerekir ki bu kazanım tek taraflı değildir. Devletin ileri gelenleri, sanatkârları himayesi altına alarak ya da himayeye aracılık ederek gerek saray çevresinde gerekse sultana karşı itibarlarını korumayı başarmışlardır. Hatta padişah, hangi sanata ilgi duyuyorsa devlet adamları da o sanata eğilim göstermek durumunda kalmışlar; böylece bir sanatkârı veya ilim adamını himaye edenler, sultan tarafından da korunma talihini elde etmişlerdir. (Kazan, 2010: 34)

Şair-hamî ilişkisi söz konusu olduğunda klasik Türk edebiyatında bahsedilmesi gereken şairlerden biri Nabi'dir. Çünkü IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa dönemlerine tanıklık ederek (Bilkan, 1997: XV) özellikle Sultan Mehmed ve Sultan Mustafa'nın saltanatları esnasında itibar kazanmış ve iltifatlara mazhar olmuştur. Sultan IV. Mehmed'in hem musahibi hem de damadı olan ve edebiyat tarihi içinde şairin hamisi vasfıyla söz edilen Musahip Mustafa Paşa da hamiler arasında anılması gereken bir

devlet adamıdır. Zaman zaman Nabi ile ilgili kaynaklarda adı geçmekle birlikte kim olduğu, diğer şairlerle yakınlaşıp yakınlaşmadığı ve Nabi'yle olan bağı gerek şairin şiirleri merkezinde gerek kaynaklar bazında irdelenmeye mecburdur. Makalenin ilk bölümünde Musahip Mustafa Paşa'nın hayatı ve Nabi dışında kimlere hamilik yaptığı tespit edildi; ikinci bölümünde kaynaklara göre şair ile Paşa arasındaki bağ ortaya kondu. Son bölümde ise Nabi'nin Paşa'ya yazmış olduğu şiirlerinden hareketle hamisiyle ilişkisi ve ona yaptığı övgüler belirlendi.

Musahip Mustafa Paşa

Bolulu olup Harem-i Sultani yoluyla hazine odasına giren, Belgradî Mehmed Efendi'den meşk ve hat öğrenen Paşa, 1073 Zilhicce / 1663 Temmuz-Ağustos tarihinde has odaya nakledilmiş; 1074 Muharrem / 1663 Ağustos-Eylül'de musahiplik unvanıyla şereflendirilmiştir. 1077 Safer / 1666 Ağustos'unda hem musahip hem de ikinci vezir olmuştur. 1084 Şaban / 1673 Kasım-Aralık'ta Rikab-ı Hümayun Kaymakamlığı'na atanmıştır. 1086 Rebiülahir / 1675 Haziran-Temmuz'da Hadice Sultan'la³ evlilik yapan Paşa, kaptanıderya hizmeti ile Bahr-i Sefid (Akdeniz)'e gönderilerek 1095 Muharrem / 1683-84 Aralık-Ocak'ta Mora seraskerliğine atanmış; aynı sene Şevval / Eylül-Ekim'de Boğazhisar'ına muhafız olmuştur. Aynı yılın Zilkade / Ekim-Kasım ayında vefat etmiştir. (Koç, 2011: 488; Ekinci, 2018: 1722) Ancak *Tuhfe-i Nâ'îlî*'de ölüm tarihine ilişkin ihtilaflar olduğundan bahsedilir. Müellifin söylediğine göre *Tuhfe-i Hattâtîn*'de 1096 Zilkade / 1685 Ekim, *Esmârü't-Tevârih* ile *Sicill-i 'Osmânî*'de 1097 / 1685, *Kâmûsü'l-a'lâm*'da ise 1098 / 1686 tarihinde öldüğü bildirilmektedir. (Kurnaz ve Tatçı, 2001: 962) Hafız Hüseyin Ayvansarayî'nin *Vefeyât-ı Ayvansarâyî* adlı eserinde ise ölüm tarihi, 1096 / 1684-1685 olarak nakledilir. (Ekinci, 2013: 214)

Kâmûsü'l-a'lâm'da vezareti 1078 / 1667-1668, evliliği 1086 / 1675-1676, Halep Valisi olması 1093 / 1682, Silahdar Mustafa Paşa'nın ardından kaptanıderya oluşu 1095 / 1683-1684, Mora seraskerliği 1097 / 1685-1686, aynı yıl Boğaz muhafızlığı ve vefatı 1098 / 1686-1687 tarihleriyle verilir. (Şemseddin Sami, 1898: 4308) Ancak dikkat çeken husus, söz konusu tarihlerin diğer eserlerden bir iki sene farkla kaydedilmesidir ki bu da sadece ölüm tarihinde değil, yaşamına dair diğer tarihlerde de kaynakların ihtilafa düştüğünü göstermektedir.

Sicill-i 'Osmânî'de Paşa'nın ailesi hakkındaki bilgilerin yanı sıra nikris hastalığından muzdarip olduğu öğrenilir: “...Nikrise mübtelâ olup senelerce çekti... Büyük oğlu Mehmed Bey Enderûn'a alınıp yalısı zevcesi Sultân'a verilmiştir.” (Keskin vd., 1997: 479)

Şairliğine dair kaynakların görüşü ortaktır: *Tuhfe-i Nâ'îlî*'de bu yönde bir fikir beyan edilmezken (Kurnaz ve Tatçı, 2001: 962) *Tuhfe-i Hattâtîn*'de “mahlasdan ‘ârî güzîde eş‘âr”⁴ olduğu; *Vekâyi'ül-Fuzalâ*'da ise “Âsârlarından mahlasdan ‘ârî Türkî eş‘âr-ı belâgat-şî‘ârları vardır.”⁵ denilerek şairliği övülür. Benzer bir bilgi *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*'de de geçer: “Mahlasdan ‘ârî eş‘âr olup bu na‘t-ı şerîf anındır.”⁶ (Ekinci, 2013: 214) Ayrıca mahlası olmadığı anlaşılan Paşa'nın şahsiyeti hakkında da bilgi verilir: “Vezîr-i mezbûr ‘ilm ü ma‘ârif ile meşhûr, ‘âli-himmet, Bermekî-menkabet idi.”⁷ (Ekinci, 2018:

² *Tuhfe-i Hattâtîn*'de 1082 / 1671-1672 yılında padişahın musahibi olduğu kayıtlıdır. (Koç, 2011: 488)

³ Edirne'de olan düğün, geleneksel Türk gösteri sanatlarına da sahne olmuş ve Özdemir Nutku tarafından ayrıntılarıyla işlenmiştir. (Nutku, 1987)

⁴ Mahlastan kurtulmuş seçkin şiirleri...

⁵ Eserlerinden mahlastan kurtulmuş Türkçe (yazdığı) güzel ve etkili söylenmiş şiirleri vardır.

⁶ Mahlastan kurtulmuş şiirleri olup bu şerefli naat onundur.

⁷ Adı geçen vezir; ilim ve irfanla meşhur, başışı ve cömertliği çok, Cafer b. Yahyâ el-Bermekî (ö. 187 / 803) gibi cömertliğiyle ünlü idi.

1722) *Sicill-i 'Osmânî'*de hakkında "...*Âlî himmet idi.*"⁸ denilen Paşa'nın şairliği yanında musiki bilgisinden de dem vurulur: "*Arabî ve Fârisî ve mûsikîye âşinâ olup şâ'ir idi.*"⁹ (Keskin vd., 1997: 479)

Tarih çalışmalarından Paşa'nın şahsına ve devlet adamlığına yönelik bilgiler de almak mümkündür. Devlet ricalinde güvenilir bir kişi olduğu, Kandiye Muhasarası esnasında (1077 / 1667) kendisine gösterilen teveccüh ile anlaşılır. Muhasara hakkında Sultan IV. Mehmed'e bilgi amaçlı mektuplar yazan Fazıl Ahmed Paşa, padişahın yanında olup onun güvenini kazanmış Musahip Mustafa Paşa'ya da mektup yazarak muhasara ile ilgili yardım talebinde bulunmuştur. (Uzunçarşılı, 1988: 417) Paşa, askerî yaşamında yenilgiler de yaşamıştır. Mora Adası'nda bulunan Koron Kalesi müdafaası esnasında ordunun içinde bulunduğu acıklı durumu bildirmiş; kuvveti azdan az, düşman ise çok kuvvetli olduğu için yardım istemiştir. Ancak savunduğu kale düşerek içindekiler tamamen öldürülmüştür. (Uzunçarşılı, 1988: 479) Öztuna, Sultan IV. Mehmed döneminde Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazam; Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın üçüncü vezir ve sadaret kaymakamı olduğunu, devleti daha ziyade Merzifonlu'nun idare ettiğini, ikinci vezir olan Musahip Mustafa Paşa'nın ise devlet işlerine pek karışmadığını iletir. Ayrıca Hadice Sultan'dan olma Hasan Bey'in 1095-1096 / 1684'te 7 yaşlarında ve diğer sultanzadelerin çocukken öldüklerini söyler. Musahip Mustafa Paşa'nın şair ve bestekârlık yaptığını ve büyük bir sanat hamisi olarak şöhret kazandığını da ifade eder. (1976: 499) Sanat hamiliğine ilişkin tespitler ve şairlerle olan irtibatı ise şöyledir:

1. Musahip Paşa, kitapçılığını ve kâtipliğini yapan Kebuteri / Hezari Mehmed Efendi'yi (ö. 1137 / 1724-1725) himayesine almıştır. (Abdulkadiroğlu, 1999: 355; Akbayar, 1996: 879; Çapan, 2005: 727-730; Erdem, 1994: 256; İnce, 2005: 594-596; Kurnaz ve Tatçı, 2001: 849-850, Altuner Üzer, 1989: 1062)
2. Cevheri Mustafa Paşa (ö. 1125 / 1713-1714), Musahip Mustafa Paşa'nın korumasında yetişmiştir. (İnce, 2005: 274; Kurnaz ve Tatçı, 2001: 169)
3. Yazdığı eserleri kendisine sunarak Musahip Mustafa Paşa'nın desteğini gören şairlerden biri de Nali (ö. 1086 / 1675)'dir. (Abdulkadiroğlu, 1999: 435; Altuner Üzer, 1989: 854)
4. Sami (Alaybegi Yunus) (ö. 1097 / 1685), Diyarbakır ve Musul vilayetlerinde uzun süre alaybeylik yaptıktan sonra Musahip Mustafa Paşa'nın davetiyle İstanbul'a gelip Paşa'nın musahibi olmuştur. (Abdulkadiroğlu, 1999: 142, Genç, 2000: 242; Ekinci, 2018: 1611-1614, Altuner Üzer, 1989: 358)
5. Fevzi Mehmed (ö. 1090 / 1679), aldığı eğitimden sonra Musahip Mustafa Paşa'nın nedimi olarak şöhret bulmuştur. (Abdulkadiroğlu, 1999: 328; Akbayar, 1996: 525; Ekinci, 2018: 1669, Altuner Üzer, 1989: 631)
6. Senayi (ö. 1106 / 1694-1695), bazı küçük kasabalarda kadılık görevinde bulunduktan sonra Musahip Mustafa Paşa'nın himayesine girmiştir. (Ekinci, 2018: 1836)
7. Dürri (ö. 1098 / 1687), Musahip Mustafa Paşa'nın akrabalarından olup desteğini görmüştür. (Ekinci, 2018: 1302; Altuner Üzer, 1989: 223)
8. Rami (ö. 1119 / 1707), Paşa'nın divan kâtipliğini yapan Nabi aracılığıyla onun yanında masraf kâtibi olarak görevlendirilmiştir. (Süreyya, 1311: 367; Ekinci, 2018: 2260; Altuner Üzer, 1989: 276)

⁸ Bağış ve cömertliği çoktu.

⁹ Arapça, Farsça ve musiki bilip şair idi.

9. Rüşdi Ahmed Efendi (ö. 14 Zilkade 1111 / 3 Mayıs 1700), Musahip Mustafa Paşa'ya intisap edip onun nedimlerinden olmuştur. (Abdulkadiroğlu 1988: 120; Ekinci, 2018: 2296)

Kaynaklara göre Musahip Mustafa Paşa ve Nabi arasındaki ilişki

Makalenin bu bölümünde amaç, Nabi'nin hayatını tekrar gözden geçirmek değildir. Nabi'nin biyografisine yer veren eserlerde ve Nabi'nin *Münşe'ât*'ında Musahip Mustafa Paşa ile Nabi'ye dair hangi konulardan bahsedildiğini tespit etmektir. Bu doğrultuda tezkirelere bakıldığında hiçbirinde Nabi'nin Musahip Mustafa Paşa ile nasıl bir araya geldiği ayrıntıları ile anlatılmaz ya da ikisi arasında geçen herhangi bir olaya yer verilmez. Musahip Mustafa Paşa, şairin hayatında önemli bir yere sahip olmasına rağmen bazı tezkirelerde sadece adı anılıp bazılarında ise hiçbir surette bahsedilmez. Bu noktada *Münşe'ât* ikisi arasındaki şahsî ilişkiye yönelik daha geniş bilgiler verir. Muhatapı ve şair hakkında eserlere yansıyan malumat şu şekildedir:

Salim, *Tezkiretü's-şu'arâ*'da Sultan IV. Mehmed döneminde İstanbul'a gelen Nabi'nin Paşa'ya yakınlaştığını söylese de nasıl tanıştıklarına dair tafsilata yer vermez. Vezire intisap ettiğini, onun meclislerinde bulunduğunu, ardından Paşa'nın divan kâtibi olduğunu, vezirin nedimi ve musahibi olarak Paşa'nın sağlığında pek çok ikrama nail olduğunu iletir. Ayrıca Paşa'nın yardımcıları ve Sultan Mehmed'in Mısır valisine yazdığı hatt-ı şerifle hac vazifesini refah içinde gerçekleştirdiğini de anlatır. Hacdan geldikten sonra Paşa'ya kethüda olsa da bir süre azlin ardından tekrar aynı göreve tayin olduğundan da bahseder. (İnce, 2005: 413) Tezkirede bundan sonraki kısımlarda Nabi'nin Paşa ile olan irtibatına dair bir bilgi yer almaz.

Safayi, *Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâ'idil-Eş'âr*'da ayrıntılara girmeyerek yine benzer bilgileri verir. Ayrıca Nabi'nin Paşa ile olan münasebeti sayesinde padişahın nedimi vasfıyla meclislerin nüktedan şairi olduğundan söz eder. (Altuner Üzer, 1989: 912) Paşa'nın himayesinde Sultan IV. Mehmed'e yakınlaşarak onun hizmetinde yaklaşık yirmi sene kadar çalıştığından Nabi de *Münşe'ât*'ında şu şekilde bahseder:

...Merhûm huld-âşiyân, peder-i 'âlî-güherleri, Sultân Mehmed Hân Hazretlerinin merhûm Musâhib Pâşâ vasıtasıyla yigirmi sene kadar huzûr-ı humâyûnlarına mülâzemet şerefine vâsıl ve envâ'-ı iltifât ü ihsânlarına nâ'il olmak müyesser olup hattâ hatt-ı humâyûnları ihsanıyla kemâl-i refâhiyyet ile ziyâret-i Harameyni's-şerîfeyn müyesser oldı.¹⁰ (Oktay, 2017, s. 201)

Vekâyi'u'l-Fuzalâ'da ise diğer bilgilere ek olarak Nabi'nin 1096 Muharrem / 1684-1685 Aralık-Ocak'ta Mora'ya serasker olan Paşa'nın yanında olduğu, aynı yılın Zilkade / Eylül-Ekim ayında Boğazhisar'da muhafız olan Paşa'ya eşlik etmesinin ardından Paşa'nın vefatından sonra Halep'e gittiği anlatılır. (Ekinci, 2018: 2867-2868) *Nuhbetü'l-âsâr*'da hakkında çok az bilgi olan şairin Musahip Mustafa Paşa'ya intisap ettikten sonra Sultan IV. Mehmed döneminde parmakla gösterilen bir şair olduğu söylenir. (Abdulkadiroğlu, 1999: 411) Bu dönemde Musahip Mustafa Paşa ile Nabi'nin uzun yıllar sarayda kaldığı yönündeki bilgiler *Münşe'ât*'ta şöyle nakledilir:

Egerçi harem-serây-ı şehryârî perverdelerinden degülüz, ammâ merhûm Musâhib Pâşâ hazretlerinin hidmet-i kitâbetlerinde olduğumuz takrîbiyle sinîn-i kesîrede evkât-ı hayâtumuz, sarây-ı 'âmire-i şehryârîde güzer idüp...¹¹ (Oktay, 2017, s. 247)

¹⁰ Merhum cennet mekân, soylu pederleri, Sultan Mehmed Han Hazretlerinin merhum Musahip Paşa aracılığıyla yirmi sene kadar padişah huzuruna bağlanma şerefine ulaşmak, çeşitli iltifat ve bağışlarına erişmek nasip oldu. Hatta padişah fermanının yardımı ile bolluk içinde yaşayarak Mekke ve Medine'yi ziyaret etmek kolay oldu.

¹¹ Gerçi hükümdarlık sarayının yetiştirdiklerinden değiliz ama merhum Musahip Paşa hazretlerinin kâtiplik hizmetinde olduğumuz fırsatıyla çok seneler hayatımızın vakitleri, hükümdarın devlet sarayında geçip...

Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr (Coşkun, 2019: 126) ve *Osmanlı Müellifleri*'nde (Tatçı ve Kurnaz, 2000: II-448) Musahip Mustafa Paşa'nın adı dahi anılmazken *Vefâyât-ı Ayvansarâyî*'de ise sadece Nabi'nin Paşa'nın kethüdası olduğu yönünde bilgi vardır. (Ekinci, 2013: 192) *Sicill-i 'Osmânî*'de de Musahip Mustafa Paşa'ya intisap ederek ona kethüda olduğu ve Paşa'nın ölümünden sonra da Halep'e göçtüğü dışında aralarındaki ilişkiye ışık tutacak başka bir bilgi yoktur. (Akbaýar, 1996: 1219)

Nabi'nin kendine uzun yıllar hamilik yapan Musahip Paşa hakkındaki samimi duygularını bizzat kaleminden naklettiği üzere görmek mümkündür. Şairin Paşa'ya Mısır'dayken gönderdiği bir muhabbetnamede ona duyduğu sevgi, şu sözlerle ifade bulur:

Hakikatlü, mahabbetlü, sadâkatlü, meveddetlü, hem-zânû-yı encümen-i mahabbetüm ve hem-pehlû-yı lihâfe-i ülfetüm, cânumdan 'azizüm ve hayâtumdan lezizüm efendüm hazretlerinin sine-i hûbândan münevver ve ruhsâre-i meh-rûyândan nâzükter olan meclis-i dil-ârâlarına...¹² (Oktay, 2017, s. 480)

Kısaca kaynaklarda da telaffuz edildiği gibi Nabi; Musahip Mustafa Paşa'ya bağlandıktan, onun yanında divan kâtipliğine başladıktan sonra Paşa, hangi göreve atanırsa atansın, onu bırakmamıştır. Paşa, 1094-1095 / 1683'te kaptanıderya olduğunda, 1096-1097 / 1685'te Mora'ya görevlendirildiğinde onun yanında olmuş; Paşa'nın Boğazhisar muhafızı iken ve vefatına kadar da ondan ayrılmamıştır. (Karahan 1987: 11-12; Kalkışım, 1988: 5; Kaplan, 1990: 119; Dirioz, 1994: 46-61; Bilkan, 1997: XIV) Fakat hiçbir kaynakta aralarındaki şahsî ilişkiye ait ne bir olaya ne bir nükteye ne de karşılıklı bir konuşmaya yer verilmiştir.

Nabi'nin şiirleri ışığında Musahip Mustafa Paşa

Nabi'nin şiirlerinden Paşa'yla ilişkisine yönelik ipuçları bulmak mümkündür. *Nabi Divanı*'nda *Mesnevî Der-senâ-kârî-i Sultân Mehmed*¹³ *Hân Müzeyyel Be-medh-i Musâhib Mustafâ Pâşâ* başlıklı manzumede nasıl tanıştıklarına dair bilgiler mevcuttur. Milli Kütüphane 06 Hk 2552 numaralı müstakil nüshada *'Arz-ı Hâl-i Nabi Efendi Der Taleb-i Hâcegî-i Divânî* başlığı ile (Koç Keskin, 2022: 319-320) geçen eser; tevhit (1-33), naat (34-59), dört halife övgüsü (60-68), IV. Mehmet'in methiyesi (69-127) ve padişaha dua bölümlerinden sonra¹⁴ Nabi'nin dert ve tasa içinde başına gelenleri arz edeceğini söyleyen beyitlerle devam eder:

Ehl-i derdün fakir ü bî-tâbı
Bende-i nâ-güşâde-dil Nâbî

Hâk-ı dergâha rûy-mâl eyler

*Bu tarîk ile 'arz-ı hâl eyler*¹⁵

Mesnevi VII, 129-130 (Bilkan, 1997: 404)

Şair, ermişlerin dileklerini yerine getiren manevî bir gücün tesiri ve telkiniyle İstanbul'a doğru yola çıkar:

¹² Vefalı, sevgili, sadık, sevgi dolu, sevgi meclisinde diz dize ve dostluk yorganında yan yana olduğum, canımdan kıymetlim ve hayatımdan tatlı efendim hazretlerinin güzellerin sinesinde daha nurlu ve ay yüzlülerin yanağından pek nazik olan gönül süsleyen meclisleri...

¹³ Bilkan (1997)'da hem başlıkta hem de şiirde "Muhammed" şeklindedir.

¹⁴ Ayrıca Bkz. Bağçeci, L. (2002). *Nâbî Divanı'ndaki Küçük Mesneviler*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹⁵ Açılmamış gönülün kölesi olan Nabi; dert sahibinin fakir ve güçsüzdür. Dergâh toprağına yüz sürer. Bu yolla hâlini arz eder.

*Oldı himmet bana hevesde şerîk
Turmayup itmede beni tahrîk*

Ne turursun 'azîmet eylesen e
*Kendü kendüne himmet eylesen e*¹⁶ Mesnevi VII., 135-136 (Bilkan, 1997: 405)

İstanbul'a geldiğinde yaşadıklarına dair ayrıntılarıyla yer veren Nabi'nin ilk günlerde hiçbir akrabası, onu teselli edecek bir dostu ve ona yardım edecek kimsesi yoktur. Yaşadığı büyük hayal kırıklığının ardından kimden yardım istese, kime hâlini arz etse bir türlü derdine derman bulamamıştır:

*Ne enîsüm ne yâr-ı gam-h'ârum
Ne teselli virür vefâdârum*

*Ne kabîle ne âşinâ vü ne h'vîş
Ne nemek-rîz-i hâtır-ı pür-rîş*

*Eşk-rîzân ü vâlih ü gamgîn
Sîne-sûzân ü dil-figâr ü hazîn*¹⁷ Mesnevi VII, 156-158 (Bilkan, 1997: 407)

İşbu hâlde çare arayışındayken kimden medet umacağını şaşırılmış vaziyette başvurduğu kapılardan bir geri döner:

*Kime itdümse hâlümü i'lâm
Kimden oldumsa çâre-h'vâh-ı merâm*

*Olmadı hiç kimse çâre-resân
İtmedi kimse derdüme dermân*

*Görmedüm hiçbirinde rûy-ı ümîd
Cümleden oldum âhiri nevmîd*¹⁸ Mesnevi VII, 166-168 (Bilkan, 1997: 407-408)

Tek çareyi Allah'a sığınmakta bulur. Allah'tan medet umarken ilahî feyz üzerine bir gölge salar, o anda nuranî bir zat görünür. Bu kişi, manevî âlemlerden şairin yardımına koşan bir azizdir:

*Gördüm ol demde zât-ı nûrânî
Bir 'azîz-i cihân-ı rûhânî*

¹⁶ (Yola çıkma) arzusunda himmet (yardım), benim için bir arkadaş oldu. (Rahat) durmayıp beni kışkırtmaktadır. (İstanbul'a) git, ne durursun. Kendi kendine yardım etsene!

¹⁷ Ne bir arkadaşım ne gam yiyen (tasalanan) bir sevgilim ne de (bana) teselli verecek vefalı bir (kişi) var. Ne sülalem ne tanıdığım ne bir akrabam ne de yaralı gönüme tuz serpen (biri) var. Gözyaşı döken, hayret içinde kalmış, gamlı, bağıryanık, gönlü yaralı ve hüznülyüm.

¹⁸ Hâlimi kime anlatsam, kimden isteğime çare bulmasını istesem hiç kimse (durumuma) çare bulmadı. Kimse derdime derman olmadı. Hiçbirinin yüzünde ümitten eser görmedim. Sonunda hepsinden ümitsiz oldum.

Nûr-ı rûyında lutf-ı Hak zâhir

*Cebhesinde muzâheret bâhir*¹⁹

Mesnevi VII, 178-179 (Bilkan, 1997: 409)

...

Didi ey Nâbî-i perîşân-hâl

*Ey tehî-gerd-i kûçe-i âmâl*²⁰

...

Sana n'oldı şikeste endâmun

Sana n'oldı ki yokdur ârâmun

Ne bu sûziş bu nâl gibi vücûd

*Ne bu zârî bu eşk-i hûn-âlûd*²¹

Mesnevi VII, 184, 187-188 (Bilkan, 1997: 409)

Nabi, bundan sonra ne kadar perişan olduğunu, kimsesizliğini, fakirliğini anlatarak vatanına da dönemediğini, İstanbul'da kalsa burada bir işi olmadığını anlatınca (190-204) zat, nihayetinde Nabi'ye müjdeyi verir:

Didi ey gâfil-i tarîk-ı murâd

İdeyüm gel seni gamdan şâd

Sana maksûddan haber vireyüm

*Taraf-ı kâmdan eser vireyüm*²²

...

Sana yüz tutdı devlet ü ikbâl

*Ba'd ez-în olma âşinâ-yı melâl*²³

Mesnevi VII, 205-206, 208 (Bilkan, 1997: 411)

Musahip Mustafa Paşa'nın övgüsünün ardından (242-245) Nabi, Paşa'nın himayesini açıkça talep ederek kapısına geldiğini ve akranı arasında bir makama getirilmek istediğini iletir:

Beni de eyleme kapundan red

Meded ey âsaf-ı kerîm meded

Seni buldum eyâ kerem-kânı

'Arz-hâl-i fakîre erzânî

Dâmenün tutdum ey şikeste-nevâz

Eyleme çihre-i niyâzımı bâz

¹⁹ O anda manevî âlemlerin azizi olan nurlu bir zat gördüm. Yüzünün nurunda Allah'ın lütfü görünür. Alnında yardım etme (isteği) açıktır.

²⁰ Ey perişan hâlli Nabi, ey emeller çarşısının boş gezeni, dedi.

²¹ Sana ne oldu? Bedenin incinmiş, rahatın yoktur. Bu yürek yanığı, bu nal gibi (eğri) vücut nedir? Bu ağlama, bu kanlı gözyaşı nedir?

²² Ey amaca götüren yoldan sapmış olan (Nabi), gel. Seni gamdan kurtarayım, dedi. Sana arzundan haber vereyim. Emel yönünden alamet göstereyim.

²³ Mutluluk ve talih sana yöneldi. Bundan sonra hüznüle tanışık olma.

Ne var it ey vezîr-i âlî-şân

Beni mahsûd-ı cümle-i akrân²⁴

Mesnevi VII, 253-256 (Bilkan, 1997: 415)

Divan'da yer alan *Ez-Gam Bâ-Sitâyîş-i Musâhib Mustafâ Pâşâ-yn Ekrem Rahimehullâhi* (Bilkan, 1997: 56-63) başlıklı ve Musahip Mustafa Paşa'nın göreve gelmesi vesilesi ile yazılan kasidede (K. 9) kederden şikâyet eden Nabi, bir tahkiye havası içinde gamı defettiğinden, gülen hâllerinin başkalarına keder verdiğinden, geçmişte gam oklarının açtığı pencerelerden ümit rüzgârının estiğinden, gönüldeki gam oklarının temreninin onun için taze birer goncaya dönüştüğünden dem vurur. Kısaca mutluluğa dair bütün sebeplerin oluştuğunu ve eskiden samimi bir arkadaş olan gamdan eser olmadığını ileterek kasideye başlar (1-8):

Hâsılı cümle-i esbâb-ı meserret kâmil

Yok hemân muhlis-i dîrînem olan gamdan eser²⁵

K. 9 / 8 (Bilkan, 1997: 56)

Gönlü neşeye boğan bu hâllere bir anlam veremeyen şair, hasret çektiren sevgilinin ve keder vakti arkadaşlarının nerede olduklarını sorar. Dert arayışı içinde, nihayet kederi gönlünün derinliklerinde, bir köşede saklanmış hâlde bulur. Beyitlerde kederin hâli, tavrı, düştüğü çaresizlik kişileştirme yapılarak anlatılır: Bedeni ip ince bir kamaşa benzemiş, insanlara verdiği sıkıntılar yüzünden kendi kazdığı kuyuya düşmüş, İslam ülkesinde hapsedilmiş bir Frenk mahpusa dönmüştür. Onu böyle görünce bir kahkaha atmaktan da kendini alıkoyamayan şair, yine de hâlini hatırlar sorarak çok zamandır kendisiyle arkadaşlığı niçin kestiğini merak eder. Geçmişte kederin ona yaşattıklarını da hatırlar: Keder, gönle eli hiç boş gelmemiştir. Türlü türlü gamla gönlü sıkıntıya sevk edip gözyaşlarını akıtmıştır. Gönül hep perişan olmuş, bahtı ise ona daima teselli verir hâle düşmüştür. Bu noktada kederin gönlü unutmamasının ve ondan vazgeçmesinin sebebi nedir, diye soran şair, bir an ona acır. Kaderinin elinde oyuncak olan keder, geçmişte halka yaptıklarının acısını çekmektedir (8-27):

Girye ile didi devrân bana çok zulm itdi

Halka itdüklerümi şimdi bana bir bir ider²⁶ K. 9 / 27 (Bilkan, 1997: 589)

Kederin başına başka başka hâller de gelmiştir. Dünyadan kovulmuş; sığınacağı bir hane, bir gönül kalmamıştır. Mahlası derbeder, adı ise kovulmuşa çıkmıştır. Zevk ve safa ile huzur içinde sürdüğü ömür sona ermiştir. Çünkü artık Musahip Mustafa Paşa göreve gelmiştir. (28-36)

Kasidenin bundan sonraki beyitleri Paşa'nın övgüsünü içerir: Şanı yüce Paşa, zamane padişahının arkadaşındır. Zatı nur-ı basar, bakışı temiz, şeref sahibi, hüneri kendine mülk edinmiş, vezirlerin arasında övünme sebebidir. Cümle kâinat onun kapısında hizmetkârdır: Felek, dergâhına kulluk etmek ister. Eline aldığı altın def ile onun çalgıcısı olur. Ay ve güneş, servi ağacının kumrusu gibi başında dönüp durur. Gül fidanı, yüzünü ayak toprağına sürerken seher rüzgârı ise mutfağından aldığı kül ile Paşa'nın ay çehresini parlatır. (37-51)

Herkesin ona amade olmasının sebepleri ortadadır: Zatı, yiğitlik denizi gibidir. Bağışları, başkalarının ihsanlar vermesine sebep olur. Onun zamanı, hüner sahiplerinin huzur bulduğu bir dönemdir. Hatta bu

²⁴ Beni de kapından reddetme. Ey cömertlik ocağı, seni buldum. Fakirin hâlini arz etmesine layıksın. Ey kalbi kırıkları okşayan (Paşa), eteğini tuttum. Yalvaran yüzümü açma. Ey yüce şanlı vezir, ne var et, bütün akranelerim arasında beni kıskanılan (bir kişi eyle).

²⁵ Sözün kısası mutluluğa sebep olan her şey olgunluğa ulaştı. Eski yakın arkadaşım olan kederden eser yoktur.

²⁶ Gözyaşı ile "Kader (felek), bana çok zulmetti. Halka ettiklerimi şimdi bana bir bir yapar." dedi.

devirde bütün dünya o kadar rahattır ki şeytan bile korkuyla kötülük yapmaya niyet edemez. Onun saflığı yaradılışından gelir. (52-56)

Nabi, Paşa'yı övmeye sebep olan hasletleri de bir bir açıklar: Paşa, öyle vasıflara sahiptir ki şairin gönlü istemsizce aşırı neşe ile dolar. Hatta düşüncelerini zapt edemeyecek hâle gelerek övgü çimenliğine su gibi şevkle akar. Çünkü uzun zamandan beri böyle övülecek bir zat dünyaya gelmemiştir. (57-60)

Şair, kasidenin bundan sonraki beyitlerinde Paşa'yı övmenin faydalarını bir rüya aracılığıyla anlatır. Rüyasında kendini gururlu gören şair, rüya tabircilerinin bu hâli -muradı temsil ettiği için olsa gerek- bir atla yorumlamalarını ister. Onu öven kişinin gamdan azat olacağını ve cömertliğinin gölgesinden faydalanacağını vurgular. Ayrıca Paşa'yı övdüğünden beri söz sahiplerinin kendini el üstünde tuttuğunu, şiirinin memduhu ile değer kazandığını ve bu sözleri meleklerin ezberleyip insanların dillendirdiğini söyler. (61-70)

Nabi, güzel methiyelerin ardından bir noktada kendini aciz görür. Şairlik tabiatı övgüye ancak bu kadar yetmektedir. Fakat hiç değilse sözleri birer yadigâr olup Paşa'nın huzuruna gelecek, böylece Paşa'nın gözünde değerlenip rağbet görmeye başlayacaktır. Sözüünü eksiksiz söylediğini belirten Nabi, söz pazarındaki teraziye işaret ederek şiirinin tartılmış olduğuna delil getirir. (71-74)

Kasidenin son beş beyti, Paşa'nın bahtının devamı, âlemin onun cömertliğine nail olması ve ona başka methiyelerin de yazılması yönünde dua beyitleri ile son bulur. (75-79)

İdiyye Bâ-Sitâyîş-i Vezîr-i Müşârûn İleyh başlıklı (Bilkan, 1997: 64-68) ve bayramda sunulmak üzere yazılmış kasidede (K. 10), bahardan ve bayramın coşkusundan bahsedilen nesip bölümünün ardından

Açıldı 'ukde-i kârûm bozuldı idbârûm

*Ki oldı âsaf-ı devrân için medîha-nigâr*²⁷ K. 10 / 14 (Bilkan, 1997: 65)

beytiyle methiyeye giriş yapılır. Diğer methiyelerde olduğu gibi Hz. Süleyman'ın veziri Asaf'a benzetilen Paşa, yüce bakışlı ve yüksek makamlı, muhteşem, kabiliyet ve erdemle övgüye mazhar olan, marifetli gibi sıfatlarla övülür. (15-17) Diğer kasidelerden farklı olarak biniciliğine ve cengaverliğine yönelik övgüler de görülür:

O şeh-süvâr ki binse semend-i ikbâle

Revâdur Âsaf olursa yanınca gâşiyedâr

Âdûsı şevk ile cânlar virür baş üzre tutar

*Salarsa hasmına ceng içre tîğ-i sâ'ika-bâr*²⁸ K. 10 / 18-19 (Bilkan, 1997: 65-66)

Paşa'nın övgüsü daha ziyade cömertliği üzerinde yoğunlaşır. Lütuf rüzgârı dünyadaki bütün tozları (gamları) ortadan kaldırmış; fakirler başlılara gark olmuş; duvarların gölgesi bir dilenci arayacak duruma gelmiş; bin dinar verdikleri için onun zamanında dilenci bile kalmamış; talihsizlik, uğursuzluk yok olup gitmiştir. Artık zamane kendi uğursuz bahtından şikâyet etmekte, insanların talihleri pazarda satılmakta, böyle bir cömertlik eli hiçbir diyarda bulunmamaktadır. O temiz yaradılışlı Paşa'ya bu

²⁷ İşlerin düğümü açıldı, talihsizlik bozuldu. Çünkü devrin veziri için övgüyle bakan gözler açıldı.

²⁸ O usta binici ki talih atına binse Asaf, onun yanında at uşağı olsa uygundur. Savaşta yıldırım saçan okunu salarsa düşmanları, arzularıyla can verip okları başları tutarlar (saygıyla kabul ederler).

cihanda eş olabilecek bir vezir yoktur. Gözler, onun dergâhına çevrilmiş; çehreler, ona yalvarıp yakarmak için eşiğine yüz sürmüşlerdir (20-35):

Ne bahr gördi ne kân ne tabî'at-ı şu'arâ
*Kef-i nisârı gibi bir sehâb-ı gevher-bâr*²⁹ K. 10 / 31 (Bilkan, 1997: 67)

Nabi, şikâyetlerini de sıralar. Çünkü ümitsizlere umut vadeden vezirin yanında beklentisini kaybetmek istemez. Ayrıca onun eşiği, niyaz sahiplerinin müracaat edeceği ve maksudun vücuda geleceği bir dayanak yeridir. O hâlde böyle bir kapıda Nabi'nin dilenci kalması uygun değildir (36-38):

Yazık degül mi olam ser-bürehne kâse tehî
*Tamâm müflis-i bî-hân mân garîb-i diyâr*³⁰ K. 10 / 38 (Bilkan, 1997: 67)

Baharın ve bayramın gelişyle halkı; renkli elbiselerle, ellerinde gümüş paralarla görünce kendini kıskanmaktan alıkoyamayan Nabi, sonunda Paşa'dan ne istediğini açıklar. Onu ihtiyaç üzerinde koymayacağını da farkındadır:

Sezâ midur kim olup derd-i ye's ile haste
*Vücûdum eyleye zerrîn tahassür-i dînâr*³¹ K. 10 / 42 (Bilkan, 1997: 68)

Ümîddür komaya ol tabîb-i muhtâcân
*Şikeste-hâtırum ihtiyâc ile bîmâr*³² K. 10 / 44 (Bilkan, 1997: 68)

Kaside, Paşa'nın ömrü, devleti ve mutluluğu için dua ile sonlanır (46-48):

Der-Sitâyîş-i Hazret-i Pâşâ-yı Müşârûn İleyh Rahmetu'llâhî Ta'âlâ 'Aleyh başlıklı (Bilkan, 1997: 69-75) Paşa'nın övgüsü için kaleme alınmış kaside (K. 11), ayrılık acısı çeken şairin içli serzenişleri ile başlar. Denizler kadar gözyaşı dökülmüş, gamla kirpikler adeta birbirine düşman olmuş, gözlere uyku uğramamış, nihayetinde akacak gözyaşı kalmamış, gece ve gündüz farkı ortadan kalkmış, şairin vücudu ıstıraptan su çeken dolaplara dönmüş ve artık kanlı gözyaşları saçılmaya başlamıştır. (1-11)

Onun bu hâllerini gören gökyüzü, idraksiz ve akılsız olarak kabul ettiği şairi büyük bir kibirle azarlar. İyilik sahibi kişinin huzurundan ve hizmetinden neden ayrıldığını sorar. Nabi'nin Paşa'nın kethüdâhğından ilk ayrılışı sebebiyle yazdığı anlaşılın kasidede şairin cevabı şudur:

Didüm sipihre bunı sen de fehm idersin kim
Ben ihtiyârım ile itmedüm ferâğ-ı zehâb

Velik bir maraz-ı bî-amân zuhûrından
'Azîmete yog idi kâleb-i şikestede tâb

²⁹ Ne deniz ne maden ocağı ne de şairlerin mizacı, onun (hediye) saçan eli gibi bir inci yüklü bulut gördü.

³⁰ Tamamen yeri yurdu olmayan, iflas etmiş ve gurbet ellerde olan biriyim. Başım açık, elimdeki kasem boş olsun, yazık değil mi?

³¹ Ümitsizlik derdi ile hasta olup bedenimi para hasreti ile altına döndürmem (sararıp solmam) uygun mudur?

³² O muhtaçların hekimi, ümit ederim ki kırgın gönlünü ihtiyaç ile hasta koymaz.

Ne ihtimâl idi yohsa o bezmden mehcûr

Hevâli-i müje-i eşk-bâruma gele h^vâb³³

K. 11 / 17-19 (Bilkan, 1997: 70)

Ne var ki şairin Paşa'dan özür dileyecek yüzü yoktur. Felek, cömertlik sahibi Paşa'nın özür beyan eden Nabi'yi azarlamayacağını söyler. Şaire hayırlara vesile olacak bir fikir verir. İyilik ve bağış sahibi Paşa'ya bir göreve başlama hediyesi vermesini tavsiye eder (21-26):

Veliyy-i ni'metüne tuhfe-i kudûm idesin

Ki tâ kusûrunu 'afv ide ol bülend-cenâb³⁴ K. 11 / 26 (Bilkan, 1997: 71)

Bundan sonra Paşa'nın methiyesi gelir: Memleketler alan vezir, gökyüzünü dolaşan ay, göğün güneşi, asrın padişahının musahibi, yedi kubbeli göğün övücü, padişahın damadı, zamanın Hızır'ı, Rüstem'i kışkandıracak kadar kuvvetli, düşmanı yenen, yakınlarına mücevher saçan, gönlü nurlu, zatı tedbirli, yaradılışı ile goncaları açtıran, inceliği ile kısmet dağıtan, gazabı ile darmadağın eden, kahrı ile cihanı yakan ve devleti yüce Paşa'nın vasıflarını övmeye doyulmaz (27-52):

Toyar mı vasfdan âdem o âsafı ki ola

Neşât-ı medhi kesâd-âver-i neşât-ı şarâb³⁵ K. 11 / 52 (Bilkan, 1997: 73)

Beş beyitlik tegazzülün ardından (54-58) Paşa'nın övgüsüne devam eden şair, yüce vezirliğini ve cömertliğini dile getirerek ona haset edenlerin cehennem azabı çektiklerini, şerefli namına feleğin de sahip çıktığını, Allah vergisi yaradılışını görseydi Farabi'nin bile eserlerine konu edeceğini, tabiatının adap kitabına yazılacağını söyleyerek af diler (59-71):

Benüm de cürmümi 'afv it kemâl-i lutfundan

Bana 'itâb yiter çekdiğüm bu şerm ü hicâb³⁶

K. 11 / 71 (Bilkan, 1997: 75)

Şairin "niyazname" (72) olarak adlandırdığı kaside, dua bölümü ile son bulur. Fakat burada aynı zamanda kendi suçunun da affı için duacı olan şair, Allah'ın ona kapılar açması için yalvarır; Paşa'nın devletinin mamur, ömrünün uzun olması adına yakarır (73-76).

Nabi, *Kasîde-i 'Azliyye Ender-Sitâyîş-i Vezîr-i Müşârün İleyh Tegammede'llâhu Ta'âlâ Bi-Gufrânihi* başlıklı (Bilkan, 1997: 76-84) kasideyi kişisel çalışmalarına ağırlık vermek isteyip de Paşa'nın kethüdalığından ayrılmasının ardından şahsına yönelik farklı muamelelerle karşılaşması üzerine yazar.³⁷ Başına gelenleri anlattığı hasbihâlin ardından (17-59) Musahip Mustafa Paşa'ya ayrılan methiye bölümünde (62-92) Paşa'nın büyüklüğüne, kişiliğine, makamına yönelik mübalağalı övgüler kaleme alır. Hz. Süleyman'ın veziri Asaf'a benzetilen Paşa; temiz huylu, âlim, bilge, adil, cömert, iyi yönetici, makamı yüksek, merhametli, kahraman, irfan ehli, sözden anlayan, hazırcevap, anlayışlı, yüce himmetli gibi sıfatlara layık görülür. Şair, methiyeyle dolu beyitlerin arasında azilden dolayı çektiği sıkıntıların

³³ Gökyüzüne, bunu sen de anlarsın, dedim. Ben kendi seçimim ile gitmekten feragat etmedim. Lakin bir amansız hastalık ortaya çıktığından dolayı görevi yerine getirmek için tükenmiş bedende güç yoktu. Yoksa o meclisten ayrı düşmek ve gözyaşı yüklü kirpiklerimin yakınına, çevresine uyku gelsin, ne mümkündür.

³⁴ Velinimetine göreve başlama hediyesi veresin ki o zaman o yüce şahsiyet, kusurunu affeder.

³⁵ İnsan, o vezirin vasıflarını söylemeye doyar mı? Methinin neşesi, şarabın neşesine kıtlık getirir.

³⁶ İyilik olgunluğunla benim de suçumu affet. Çektiğim bu utanç ve sıklıma, azarlama yeter.

³⁷ Ayrıca bkz. Karahan, A. (1967). *Nabi*. İstanbul: Varlık Yayınevi; Mengi, M. (2000). Kaside Nesiplerindeki Hasbihâller Üzerine. *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları. 122-147; Karabey, T. (2014). Nabi'nin Azliyye Kasidesi Hakkında Bazı Düşünceler. *Nabi Sempozyum Bildirileri* (haz. Ali Bakkal). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. 497-503; Kaplan, M. (2019). Nabi'nin Azliyye'si Üzerine Düşünceler. *Köprü*, 144. 75-107; Eren Kaya, F. (2011). Statü Kaybı Düşüncesinin Nabi'nin Azliyye Kasidesine Yansımaları. 156-166.

https://www.academia.edu/66172929/Statü_Kaybı_Düşüncesinin_Nabinin_Azliyye_Kasidesine_Yansımaları_Kültüre_l_Bellek_2017 Erişim Tarihi: 28.08.2023

sona ermesi için Paşa'dan bir makam beklentisi içinde olduğu yolunda imalarda bulunmaktan da kaçınmaz:

Hâne-i himmeti ol mertebe 'âlidür kim

*Gerden-i Zühreyi bûs eylemek ister leb-i bâm*³⁸ K. 12 / 76 (Bilkan, 1997: 83)

Paşa'nın övgüsü ile kendi söz söyleme kabiliyetini de kıyaslayan şair, mübalağanın uç noktalarında dolaşır. Öyle ki vücudundaki bütün gözenekleri ağız olsa Paşa'yı methetmeye yetmeyecektir:

Âsafâ midhat-i evsâfun olunmaz takrîr

*Cism-i nâzımda dehân olsa ser-â-pây mesâm*³⁹ K. 12 / 83 (Bilkan, 1997: 83)

Paşa'nın Nabi'ye karşı ne kadar cömert olduğunu şairin kendi kaleminden duymak mümkündür:

Tâbe-gerden dil ü cân garka-i ihsânundur

*Olayum vâdi-i inkâra düşersem nâ-kâm*⁴⁰ K. 12 / 84 (Bilkan, 1997: 83)

Şair, bu şiiri Paşa'ya gönlünün goncasını açıp ferahlamak için sunar. (86) Paşa'nın himayesinde herhangi bir üzüntü görmediğini de söyleyerek onun hamiliği konusunda da ipucu verir. Durumunun hâllini Paşa'ya bırakan Nabi, ona olan güvenini de ortaya koyar. Çarenin bir an önce ulaşması için de neredeyse yalvarır:

Yohsa Allâh bilür sâye-i eltâfunda

Kimseden zerre kadar görmedi tab'um âlâm

Mû-be-mû cümle-i hâlüm sana pûşide degül

Ne idersen yine sen sag ol eyâ fahr-ı kirâm

Koma hasretle tehî-dest dil-i mahzûni

*İtmedin ebhire-i 'azl dimâgum sersâm*⁴¹ K. 12 / 87-89 (Bilkan, 1997: 84)

Dua bölümünde (93-95) gelenek olduğu üzere bahtının açıklığına, İslam bayrağı dalgalandıkça talihinin devamına, makamının ve ömrünün uzunluğuna dua edilir.

Târîh Berây-ı Hatt-ber-âverden-i Musâhib Mustafa Pâşâ başlıklı ve 1078 / 1667-1668⁴² tarihli (Bilkan, 1997: 180-181) tarih kıtası (T. 2), Musahip Mustafa Paşa'nın sakal bırakması üzerine yazılmıştır. Sünnet olduğu üzere sakal bırakan (2) Paşa'nın yüzünün nasıl güzelleştiği anlatılır. Sakalları, adeta mutluluk kitabının amber kokulu yazısı ve asaletin gül bahçesinde yetişmiş yeni doğmuş bir bülbüldür. (3) Miske ithafen Hint sevdalı ve ipeğe vurgu yapılarak Çin tahtının elbisesidir. Mani ve Behzad'ın kıskançlığını üzerine çekecek güzelliktedir. (4) Öyle ki şair, sakalları görünce onları Hüma kuşunun kanatlarına benzetmiş; inci saçan güneşi perdeleyen bir bulut zannetmiştir. Onlar, sanki amber üzerine dökülmüş ateşin dumanı ya da su üzerine çizilmiş nakıştır. (5-6) Şair, tarih kıtasını yazma fikrini de meşru bir

³⁸ Himmet evi o kadar yüksektir ki tavanı(nın) dudağı, Zühre'nin boynunu öpmek ister.

³⁹ Ey vezir, baştan aşağı vücudumdaki gözeneklerin hepsi ağız olsa vasıflarının övgüsü yapılamaz.

⁴⁰ Boğazına kadar gönül ve can, senin ihsanına batmıştır. Eğer inkâr vadisine düşersem nasipsiz olayım.

⁴¹ Yoksa Allah bilir lütuflarının gölgesinde yaradılışım kimseden zerre kadar elem görmedi. İnceden inceye bütün hâlim sana gizli değildir. Ey cömertlerin övüncü (Paşa), ne yaparsan yap, sen sağ ol. Azil dumanları, dimağımı sersemletmeden hüznü gönül, hasretle eli boş bırakma.

⁴² Kıtaların tarihleri, Yakıt (2009)'tan alınmıştır.

zemine oturarak gaipten gelen bir sesin kendine “Nabi, sakalın içindekini görmez misin?” diyerek seslendiğini söyler. (7-8) Böylece tarih beyti, ona cevaben yazılır:

*Didüm âyâ ne gûne yazdı târîhin anun bilsem
Didi hâtif ki yazdı levh-i hüsne hat mübârek-bâd⁴³*

1078

(Bilkan, 1997: 181)

Paşa'nın sakal bırakmasına yazılan ikinci tarih de *Târîh-i Diğer Berây-ı Hatt-ı Vezîr-i Müşârün İleyh* başlıklı (Bilkan, 1997: 181-182) manzumedir. (T. 3) Asaf, arif gibi sıfatlarla övülen Paşa, (1-2) padişahın izni ile sakal bırakmış (3-4), böylece yüzüne amberden bir perde inmiştir. Sakalları adeta Kâbe'nin örtüsüne benzemekte (5), söz sahiplerinin de tarih yazma düşüncesine kapılmasına sebep olmaktadır. Diğer şairler, sakalları güle ve laleye benzetmelerine karşın Nabi, onları haleye teşbih eder:

*Nâbi-i bende didi târîhin
Hatt-ı nevdür meh-i hüsne hâle⁴⁴*

1078 (Bilkan, 1997: 182)

Târîh Berây-ı Çeşme-i Musâhib Mustafa Pâşâ Der-Edirne⁴⁵ başlıklı ve 1081 / 1670-1671 tarihli (Bilkan, 1997: 191) manzume (T. 12); hayır kaynağı, musahip ve ikinci vezir olan (1-2) Paşa'nın Edirne'de yaptırdığı çeşmenin tarihidir. Edirne'nin bahçelerine su geldiğini, feleğin dahi oradan su içmek istediğini söyleyen (3-4) şair; ab-ı hayvana örnek olan bu çeşmeye tarih yazma fikri ile (5) son beyti söyler:

*Lûle gördüm zebân-ı hâl ile dir
Âfiyetler içen müselmâna⁴⁶*

1081 (Bilkan, 1997: 191)

Musahip Mustafa Paşa'nın Hadice Sultan'dan olma oğlu Sultanzade Mehmet Bey'in doğumu için kaleme alınan 1088 / 1677-1678 tarihli ve *Târîh Berây-ı Vilâdet-i Mehemed⁴⁷ Beg Bin Mustafa Pâşâ El-musâhib* başlıklı (Bilkan, 1997: 211-212) tarih kıtası (T. 28), Paşa'nın övgüsü ile başlar. Süleyman Peygamber'in veziri Asaf'a benzetilen muhatap, daha önceki methiyelerde olduğu gibi şanı, yüceliği ve nur yüzüyle övgüye layık görülür. (1-3) Sultanzade Mehmed'e ayrılan beyitler ise yüzünün güzelliği, doğumunun düşmanda yarattığı tesir ve ömrünün uzun olması dilekleri çerçevesinde şekillenir. (4-9) Tarih beyti ise şudur:

*Gördi tâk-ı çerhe hâtif yazdı târîhin anun
Yâdigâr-ı Mustafâ Pâşâ Mehemed dürr-i pâk⁴⁸*

1088 (Bilkan, 1997: 212)

⁴³ Ey onun ne çeşit bir tarih yazdığını bilsem, dedim. Gaipten gelen ses, “Güzellik levhasına ‘Ayva tüyü mübarek olsun.’ yazdı.” dedi.

⁴⁴ Köle Nabi, tarihini dedi. Hale, güzellik ayına yeni çıkmış ayva tüyüdür.

⁴⁵ Musahip Mustafa Paşa'nın Konya içerisinde ve çevresinde on iki adet çeşme inşa ettirdiği (Ağaoğlu, 2004: 389) malum olmakla birlikte Edirne'de bir çeşme yapıp yaptırmadığı herhangi bir kaynaktan tespit edilememiştir.

⁴⁶ Gördüm ki (çeşmenin) lülesi hâl diliyle, (sudan) içen Müslüman'a afiyet olsun, der.

⁴⁷ Bilkan (1997)'de hem başlıkta hem de şiirde “Muhammed” şeklindedir.

⁴⁸ Gaipten haber veren gördü, gök kubbeye onun tarihini yazdı. Mustafa Paşa'nın hatırası olan Mehmed saf bir incidir.

Târîh Berây-ı Tîr-endahten-i Vezîr-i Müşârün İleyh başlıklı (Bilkan, 1997: 212-213) ve 1083 / 1672-1673 tarihli manzume (T. 29), Paşa'nın ok atıcılığına düşürülmüş bir tarihtir. Eline oku alış, yayı tutuşu, okun hedefi buluşu; gökyüzü ve felekle ilgili çeşitli imgelerle anlatılarak pazısının kuvveti övülür:

Seyr idüp Nâbî didi târîhini

*Kuvvet-i bâzûsına sad âferîn*⁴⁹

1083

(Bilkan, 1997: 213)

Musahip Mustafa Paşa'ya yazılmış 7 beyitli bir müzeyyel gazel kaleme alan şair, zeyil beytinde Paşa'nın kendisine yardımlarını inkâr etmeyerek bir bakıma ona karşı olan sadakatini de gösterir:

Musâhib Mustafâ Pâşânun olsun devleti efvân

*Ne gördükse anun lutfıyla gördük dâr-ı dünyâda*⁵⁰ G. 782 / 7 (Bilkan, 1997: 1047)

Sonuç

Şair, hamisi ile olan ilişkisini şiirleriyle konumlandırır. Böylece hamisine ulaştırdığı eserler sayesinde ondan talep ettiği beklenti ve isteklerini ifade etmesi kolaylaşır. Bu noktada Musahip Mustafa Paşa'ya bir mesnevi, dört kaside ve bir müzeyyel gazel sunan Nabi, Paşa'yı methetmenin yanı sıra hamisine bazı konularda meramını anlatmak, yardım istemek veya birtakım davranışları neticesinde af dilemek için şiirlerini kaleme alır. Beş tarih kıtasında ise Paşa'nın tarihî ve askerî rolünü ön plana çıkartmak yerine ok atma, oğlunun doğumu, sakal bırakması, çeşme yaptırması gibi nispeten daha az öneme sahip konuları tercih eder. Musahip Mustafa Paşa'nın hayatından da anlaşıldığı üzere birlikte görev yaptığı paşalara nazaran devlet işlerine çok karışmaması da bunda etkili olmalıdır. Aynı sebeple kasidelerdeki methiyeler, Paşa'nın savaçılık ya da askerlik gibi yönlerine odaklanmak yerine muhatabın cömertliği, bağışları ve tabiatı çerçevesinde sınırlı kalmıştır. Ayrıca hamiliğe ilişkin faaliyetleri de birkaç şairi himayesi altına almakla kısıtlı kalan Paşa'nın Nabi ile olan şahsî münasebetinin ayrıntıları da kaynaklarda çok fazla yer etmemiştir.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, A. (1999). *Nuhbetü'l-âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-eş'âr*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ağaoğlu, S. (2004). Musahip Mustafa Paşa Vakfı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15. 377-399.
- Akbayar, N. (1996). *Mehmed Süreyyâ Sicill-i 'Osmânî*. 6 C. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Altuner (Üzer), N. (1989). *Safâyî ve Tezkiresi*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bağçeci, L. (2002). *Nâbî Divanı'ndaki Küçük Mesneviler*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Divanı*. 2 C. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Coşkun, A. O. (2019). *Seyrek-zâde Mehmet Âsım, Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çapan, P. (2005). *Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî: Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr (İnceleme-Metin-İndeks)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

⁴⁹ Nabi, (ok atışını) seyredip tarihini söyledi. Pazısının gücüne yüzlerce aferin!

⁵⁰ Musahip Mustafa Paşa'nın mevki ve makamı artsın. Dünyada ne görüp (yaşadıysak) onun bağışıyla eriştik.

- Diriöz, M. (1994). *Eserlerine Göre Nâbî*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Ekinci, R. (2013). *Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Vefeyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Buhara Yayınları.
- Ekinci, R. (2018). *Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli, Vekâyi'u'l-Fuzalâ. Şeyhî Mehmed Efendi*. 4 C. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Erdem, S. (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks-Sözlük)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Eren Kaya, F. (2011). Statü Kaybı Düşüncesinin Nâbî'nin Azliyye Kasidesine Yansımaları. 156-166. https://www.academia.edu/66172929/Statü_Kaybı_Düşüncesinin_Nabinin_Azliyye_Kasidesi_ne_Yansımaları_Kültürel_Bellek_2017 Erişim Tarihi: 28.08.2023
- Genç, İ. (2000). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Güler, K. ve Yaşar, K. (2007). Divan Şiirinde Caize (Şair-Patron-Hami İlişkisi) Üzerine Değerlendirmeler-I. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18. 267-300.
- İnce, A. (2005). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ Sâlim Efendi (İnceleme-Metin-İndeks)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kalkışım, M. (1988). *Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i (Dil İncelemesi, Transkripsiyonlu Metin ve İndeks)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, M. (1990). *Hayriyye-Nâbî (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, M. (2019). Nâbî'nin Azliyye'si Üzerine Düşünceler. *Köprü*, 144. 75-107.
- Karabey, T. (2014). Nâbî'nin Azliyye Kasidesi Hakkında Bazı Düşünceler. *Nabi Sempozyum Bildirileri* (haz. Ali Bakkal). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. 497-503.
- Karahan, A. (1967). *Nâbî*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Karahan, A. (1987). *Nâbî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kazan, H. (2010). *XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları.
- Keskin, M.; Öztürk, A.; Savaş, H. ve Kurt, H. (1997). *Mehmed Süreyyâ (1308-15/ 1890-97). Sicill-i 'Osmânî Yâhûd Tezkire-i Meşâhir-i 'Osmâniyye*. 5 C. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Koç Keskin, N. İ. (2022). Arzhâli Edebî Bahçeye Gizlemek: Nâbî'nin Gülşen-i Devlet'i Üzerine. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 28. 316-352.
- Koç, M. (2011). *Tuhfe-i Hattâtîn, Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kurnaz, C. ve Tatcı M. (2001). *Mehmed Nâ'il Tuman Tuhfe-i Nâ'ilî-Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. 2 C. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- M. Şemseddin Sami (1898). *Kâmûsü'l-A'lâm*. 6 C. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Mengi, M. (2000). Kaside Nesiplerindeki Hasbihâller Üzerine. *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları. 122-147.
- Nutku, Ö. (1987). *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oktay, A. (2017). *Münşe'ât-ı Nâbî, Nâbî'nin Mektupları, Yûsuf Nâbî*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Öztuna, Y. (1976). Mustafa Paşa (Damat Musâhib). *Türk Ansiklopedisi* C. XXIV. Ankara: Milli Eğitim Basımevi. 499.
- Tatcı, M. ve Kurnaz, C. (2000). *Bursalı Mehmed Tahir-Osmanlı Müellifleri (I-II-III) ve Ahmed Remzi Akyürek-Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi (Tıpkıbasım-Dizin)*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

- Ulaş, İ. (2017). *Divan Şairinin Yetişmesinde ve Eğitiminde Hami-Şair ve Usta-Çırak İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. III. C. I. Kısım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yakıt, İ. (2009). Şair Nâbî'nin Tarih Düşürme Sanatındaki Yeri. *Şair Nâbî Sempozyumu*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları. 108-124.